

Jouni Juotasniemi

HARMAA TALOUS MAJOITUS- JA RAVITSEMISALALLA

Opinnäytetyö
Kajaanin ammattikorkeakoulu
Matkailu-, ravitsemis- ja talousala
Matkailu koulutusohjelma
Kevät 2014

Koulutusala Matkailu-, ravitsemis- ja talousala	Koulutusohjelma Matkailun koulutusohjelma
Tekijä(t) Jouni Juotasniemi	
Työn nimi Harmaa talous majoitus- ja ravitsemisalalla	
Vaihtoehtoiset ammattiopinnot	Ohjaaja(t) Perttu Huusko Toimeksiantaja
Aika Kevät 2014	Sivumäärä ja liitteet 26+0
<p>Harmaa talous ja sen torjunta ovat yhteiskunnallisesti ajankohtaisia asioita tällä hetkellä. Teoriapainotteinen opinnäytetyöni esittelee majoitus- ja ravitsemisalalan harmaan talouden ilmenemismuotoja, alan harmaan talouden seuruksia, mutta myös harmaan talouden torjuntakeinoja. Tutkimusmenetelmänä olen käyttänyt kvalitatiivista eli laadullista tutkimusta, jonka tutkimusongelmana on, miten harmaata taloutta torjutaan majoitus- ja ravitsemisalalla. Tutkimusta voidaan nimittää myös pöytälaatikkotutkimukseksi.</p> <p>Tutkimusta varten en tehnyt mitään erillistä kyselyä vaan keräsin tietoa raporteista, selvityksistä ja julkaisuista. Tietoa löytyikin kattavasti, joten tiedonhaku oli onnistunut. Majoitus- ja ravitsemisalalan harmaan talouden torjuntaan löytyi käyttökelpoisia torjuntakeinoja, vaikka osa niistä onkin vasta lakiehdotuksina eduskunnan käsittelyssä. Edellä mainittu kertoo aiheen ajankohtaisuudesta, mutta myös siitä, että valtiovalta on ottanut harmaan talouden torjunnan tosissaan.</p> <p>Tekemäni tutkimuksen perusteella taistelu harmaata taloutta vastaan on hyvällä mallilla, mutta samalla se on myös vasta alkutekijöissään. Suunnitellut torjuntakeinot vaikuttavat hyviltä ja oikeansuuntaisilta, mutta niiden toimivuutta ja tehokkuutta pitää tulevaisuudessa seurata tarkasti. Ei saa tuudittautua siihen, että kaikki voitava on tehty harmaan talouden torjumiseksi ja jatkossa voidaan vain odottaa tuloksia vaan uusia torjuntakeinoja täytyy mahdollisuuksien mukaan kehittää.</p>	
Kieli	Suomi
Asiasanat	Harmaa talous, talousrikollisuus, majoitus- ja ravitsemisala
Säilytyspaikka	☒ Verkkokirjasto Theseus ☐ Kajaanin ammattikorkeakoulun kirjasto

School Tourism	Degree Programme Degree Programme in Tourism
Author(s) Jouni Juotasniemi	
Title Grey Economy in Accommodation and Nutrition Industry	
Optional Professional Studies	Instructor(s) Perttu Huusko
	Commissioned by
Date Spring 2014	Total Number of Pages and Appendices 26+0
<p>The grey economy and especially the fight against it are socially important things at the moment. This Bachelor's thesis, which is theory-focused, presents the grey economy in the hospitality and catering industry, consequences of the grey economy in this industry and also ways to prevent it. The research method in this thesis is qualitative and the research problem is how to prevent grey economy in the hospitality and catering industry. The thesis can be also called shell research.</p> <p>No surveys were carried out for the research, but the information was collected from reports, investigations and publications. Information was found extensively, so the information search was successful. Useful ways to prevent the grey economy in the hospitality and catering industry were found, although only part of them are yet bills in the Parliament of Finland. This proves the topicality of the subject and the fact that politicians have taken serious matters to prevent the grey economy.</p> <p>According to the research, the fight against the grey economy is in a good position but it is also only in the beginning. The planned ways to prevent the grey economy seem to be applicable, and a step in the right direction, but the functionality and the effectiveness of these ways have to be monitored accurately. We can't start thinking that everything possible has been done in the fight against the grey economy and that we can now just start waiting for the results; rather we should focus on developing new and more effective ways to prevent the grey economy.</p>	
Language of Thesis	English
Keywords	Grey economy, corporate crime, accommodation and nutrition industry
Deposited at	☒ Electronic library Theseus ☐ Library of Kajaani University of Applied Sciences

SYMBOLILUETTELO

Akava	Korkeasti koulutettujen työmarkkinakeskusjärjestö
Evira	Elintarviketurvallisuusvirasto
Finnvera	Valtion omistama erityisrahoitusyhtiö
MaRa ry.	Matkailu-, majoitus-, ravintola- ja vapaa-ajan palvelu- alan yrittäjien sekä työnantajien työmarkkinajärjestö
Marata-ala	Matkailu-, ravitsemis- ja talousala
PAM	Palvelualojen ammattiliitto
Valvira	Sosiaali- ja terveysalan lupa- ja valvontavirasto
Verohallinto	Verojen keräämisestä huolehtiva viranomainen

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Opinnäytetyöni rajaukset, tutkimusongelma ja rakenne	1
1.2 Harmaan talouden määritelmiä.....	2
2 HARMAA TALOUS MAJOITUS- JA RAVITSEMISALALLA.....	3
2.1 Pimeästi maksetut palkat.....	3
2.1.1 Luontoisedut pimeänä ja palkanmaksu tekaistuilla tositteilla	4
2.1.2 Työntekijä käsitetään yksittäisenä yrittäjänä.....	4
2.2 Veronkierto ja pimeät yrittäjätulot	5
2.3 Ohimyynti	5
2.4 Sosiaalietuuksien väärinkäyttö.....	6
2.4.1 Pankkilainat.....	6
2.4.2 Finnveran lainat.....	7
2.4.3 Starttiraha	7
2.4.4 Työllistämistuki	8
2.5 Lyhyen elinkaaren yritykset	8
3 HARMAAN TALOUDEN SEURAUKSET MAJOITUS- JA RAVITSEMISALALLA....	9
3.1 Terveysriskit.....	9
3.2 Puutteet työturvallisuudessa	10
3.3 Valtion verotulojen menetykset.....	11
3.4 Työttömyyden paheneminen.....	12
4 HARMAAN TALOUDEN TORJUNTAKEINOJA MAJOITUS- JA RAVITSEMISALALLA	13
4.1 Valtiovallan yhteiskunnalliset torjuntakeinot.....	13
4.1.1 Valvonnan suuntaaminen oikein	13
4.1.2 Tiedonkulun kehittäminen viranomaisten välillä	14
4.1.3 Kuitinantopakko	14
4.1.4 Tyyppihyväksytyt kassakoneet	15
4.1.5 Rikospelote	15
4.1.6 Käteispalkkojen kieltäminen ja työaikaseurannan laajempi hyödyntäminen	16
4.1.7 Tilaajavastuulaki matkailu-, ravitsemis- ja talousalalle?	16

4.2 Yksittäisen kansalaisen torjuntakeinot	16
4.2.1 Kuitin pyytäminen	17
4.2.2 Sellaisen yrityksen välttäminen jonka nimi tai omistajat vaihtuvat usein	17
4.2.3 Hinnan tarkkailu.....	18
5 POHDINTA	19
5.1 Arvioinnit.....	19
5.1.1 Opinnäytetyöprosessin arviointi.....	20
5.1.2 Oman onnistumisen arviointi	20
5.1.3 Tutkimuksen onnistumisen arviointi	21
5.1.4 Työn merkitys laajemmassa mittakaavassa.....	22
5.2 Loppupäätelmät	22
LÄHTEET.....	25

1 JOHDANTO

Harmaa talous ja sen torjunta ovat tällä hetkellä ajankohtaisia asioita työvoimavaltaisilla aloilla, johon myös *majoitus- ja ravitsemisala* kuuluu. Vuoden 2012 alussa Suomen hallitus hyväksyi harmaan talouden ja talousrikollisuuden torjuntaohjelman, joka sisälsi 22 hanketta. Yksi näistä hankkeista on muun muassa eri ministeriöiden, Poliisin, Verohallinnon, MaRa ry:n, Akavan, Eviran ja PAMin hallinnoima kansalaisille suunnattu Harmaa talous, musta tulevaisuus –kampanja. Sen tavoitteena on tuoda esille harmaan talouden ja talousrikollisuuden vaikutuksia yhteiskunnalle sekä kuluttajalle aiheutuvia seurauksia. (Harmaa talous, musta tulevaisuus 2012.)

1.1 Opinnäytetyöni rajaukset, tutkimusongelma ja rakenne

Tulen tässä opinnäytetyössä käsittelemään harmaata taloutta majoitus- ja ravitsemisalalla, joten työni aihe on rajattu koskettamaan vain tätä alaa. Tarkoituksena on luoda katsaus tämän alan harmaaseen talouteen eli työni painottuu enemmänkin teoriaosuuteen kuin tulososioon. Millaista on majoitus- ja ravitsemisalalla harmaa talous tyypillisimmillään? Millaisissa eri muodoissa se esiintyy? Pariin edellä mainittuun kysymykseen opinnäytetyöni löytää vastaukset.

Tutkimusongelmana on, miten harmaata taloutta torjutaan majoitus- ja ravitsemisalalla? Tutkin tutkimusongelmaa kvalitatiivisen eli laadullisen tutkimuksen avulla, ja valittua tutkimusmenetelmää voi kutsua myös pöytälaatikkotutkimukseksi. Siinä tietoa kerätään tutkimusta varten omatoimisesti luotettavista eri lähteistä, mutta myös yhdistetään löydettyä tietoa. Tarkoituksena tutkimuksessani onkin siis löytää käytännönläheisiä harmaan talouden torjuntakeinoja.

Rakenteellisesti opinnäytetyöni jakaantuu kahtia teoria- ja tulososioon. Teoriaosuus alkaa siitä, millaista on tämän alan harmaa talous. Myöhemmin teoriaosuudessa käsittelem harmaan talouden seurauksia majoitus- ja ravitsemisalalla sekä työn loppupuolella torjuntakeinoja tulososiossa. Tuolloin esittelen tutkimukseni tulokset ja annan lisäksi harmaata taloutta torjuvia vinkkejä lukijoille. Pohdinnassa arvioin opinnäytetyöprosessia, omaa onnistumista ja tutkimusta kriittisesti kirjoittajan näkökulmasta. Lisäksi pyrin asettamaan työni laajempaan mittakaavaan ja tekemään vielä loppupäätelmiä työstäni.

1.2 Harmaan talouden määritelmiä

Harmaalle taloudelle on olemassa muutama luotettavasta lähteestä löydetty määritelmä, joita käyn läpi seuraavassa. Nämä lähteet ovat valtiovarainministeriö, Verohallinto ja harmaan talouden selvitystyöryhmä vuodelta 1995. Valtiovarainministeriön Risto Waldenin kirjoittaman muistion perusteella harmaata taloutta on laillisten hyödykkeiden tuotanto, jossa kuitenkin ilmoitetaan tiettyjä asioita väärin tai salataan viranomaisilta. Näitä asioita ovat verot, sosiaalivakuutusmaksut, työehtosopimusten minimipalkat, työaika-asiat, työturvallisuusasiat ja työterveyshuolto. (Valtiovarainministeriö 2010.)

Verohallinnon määritelmän mukaisesti harmaata taloutta on organisaation sellainen toiminta, jossa lakisääteiset velvoitteet kuten verot tai vakuutusmaksut jätetään hoitamatta. Edellä mainitut vakuutusmaksut sisältävät eläkevakuutusmaksut, tapaturmavakuutusmaksut sekä työttömyysvakuutusmaksut. (Verohallinto 2011.) Selvitystyöryhmän perusteella sen sijaan harmaata taloutta on lakisääteisten verojen ja maksujen ilmoittamatta jättäminen tarkoituksenaan salata viranomaisilta tulonmuodostusta. Siitä on myös voitu antaa väärää tai puutteellista tietoa. (Vasara 1997, 5.)

Kansantaloudellisesti harmaa talous on sellaista tuotannollista toimintaa, jota ei huomioida esimerkiksi bruttokansantuotelaskelmiin ja se jää näin ollen pois kansantalouden tilinpidosta. Tämän luvun lopuksi mainittakoon, että harmaa talous ei missään nimessä ole sama asia kuin **musta talous**. Viimeksi mainittu on lähtökohtaisesti rikollista toimintaa kuten esimerkiksi asuntomurtoja, törkeitä liikenneturvallisuuden vaarantamisia, ihmisten salakatselua, ihmisten salakuuntelua, kunnianloukkaamista, kotirauhan rikkomista, häirintää ja laitonta uhkaamista. Harmaa talous sen sijasta on aiemmin kuvatuista muutamasta luotettavasta lähteestä saadun määritelmän mukaista toimintaa. (Verohallinto 2011.)

2 HARMAA TALOUS MAJOITUS- JA RAVITSEMISALALLA

Harmaa talous on ilmiönä sellainen, että sitä esiintyy yleensä aloilla, joissa on paljon työntekijöitä. Näitä työvoimavaltaisia aloja ovat rakennusala, kiinteistöpalveluala, kuljetusala sekä majoitus- ja ravitsemisala. (Harmaa talous, musta tulevaisuus 2012.) Kuten jo johdannossa kirjoitin, tulen opinnäytteessäni keskittymään majoitus- ja ravitsemisalalan harmaaseen talouteen. Tämän luvun tarkoituksena on tehdä selkoa, kuinka harmaa talous majoitus- ja ravitsemisalalla esiintyy eli luku avaa toden teolla opinnäytetyöni teoriaosuuden. Ennen kuin käsitelen tarkemmin harmaan talouden esiintymismuotoja opiskelemallani alalla, lienee viisasta hieman pohjustaen tuoda esille jatkossa käsittelemiäni asioita. Näitä ovat pimeästi maksetut palkat, veronkierto, pimeät yrittäjätulot, ohimyynti, sosiaalietuuksien väärinkäyttö ja lyhyen elinkaaren yritykset.

2.1 Pimeästi maksetut palkat

Alkuun on hyväksi määritellä, mitä tarkoittaa käsite pimeästi maksettu palkka. Sillä tarkoitetaan palkkakirjanpitoon merkitsemätöntä korvausta tehdystä työstä, josta ei lisäksi ole tehty ennakonpidätyksiä sekä sosiaaliturvamaksut on jätetty maksamatta (Vasara 1997, 62). Kun yritys maksaa työntekijälleen palkan, se maksaa samalla myös palkan sivukuluja valtiolle. Nämä sivukulut ovat palkasta noin 20–40 prosenttia, ja ne sisältävät ennakonpidätyksen, tuloveron, sosiaaliturvamaksun, työeläkevakuutuksen, työttömyysvakuutuksen, tapaturmavakuutuksen ja ryhmähenkivakuutuksen (Tomperi 2004, 86–88). Kun harmaassa taloudessa toimiva yritys maksaa työntekijälleen palkan, se voi jättää yhden tai jopa kaikki palkan sivukulut maksamatta, jolloin yhden henkilön palkka on luonnollisesti pienempi kuin rehellisesti toimivalla yrityksellä.

Esimerkiksi henkilö A on tarjoilijana yrityksessä B ja hänen bruttopalkkansa on 1 500 euroa. Henkilö A ei ole toimittanut työnantajalleen verokorttia eikä sitä ole pyydetty toimittamaan. Yrittäjä tietää, että hänen tulisi maksaa palkasta ennakonpidätys valtiolle, mutta hän jättää sen tietoisesti maksamatta. Jos yritys B maksaisi ennakonpidätyksen valtiolle, henkilön A nettopalkka olisi 1 000 euroa. Kun yritys ei kuitenkaan tee ennakonpidätystä, tarjoilijan palkka onkin 1 500 euroa ja valtion verotuloihin tulee 500 euron suuruinen lovi.

2.1.1 Luontoisedut pimeänä ja palkanmaksu tekaistuilla tositteilla

Palkan lisäksi yritys voi myös antaa työntekijälle tiettyjä luontoisetuja, jotka ovat niinkään veronalaista tuloa. Luontoisetuja voivat olla muun muassa asuntoetu, autoetu, ateriaeetu sekä puhelinetu. (Verohallinto 2009.) Myös luontoisetujen verojen maksamatta jättäminen johtaa siihen, että yritys säästää pääomaa, jotka se voi nostaa vaikka omistajan tai omistajien käyttöön. Esimerkiksi henkilö C työskentelee majoituspalveluita tarjoavassa yrityksessä vastaanottovirkailijana ja hänellä on asuntoetu. Asunnon verotusarvo on 200 euroa, yritys maksaa asunnon vuokran vähentäen sen työntekijän palkasta, mutta henkilö C ei maksa valtiolle veroa asuntoedusta. Näin ollen valtion verotulo jää tässä tapauksessa saamatta.

Ilman palkan sivukuluja maksettavien palkkojen lisäksi yrityksen palkanmaksu työntekijälle voi tapahtua myös tekaistuilla tositteilla. Näitä tositteita voivat olla esimerkiksi aiheettomat matkakustannukset, joiden todenperäinen tarkoitus on maksaa työntekijälle palkkaa. (Vasara 1997, 66.) Tositteita siis käytetään tarkoituksella väärin eli yritys toimii vilpillisesti.

2.1.2 Työntekijä käsitetään yksittäisenä yrittäjänä

Eräs keino peittää sivukuluitta tapahtuvaa palkanmaksua on, että työntekijä käsitetään yksittäisenä yrittäjänä. Heti alkuun on kuitenkin syytä todeta, että jos työntekijällä on ennakkopereintärekiesteriin merkitty yritys, hän ilmoittaa saamansa tulot verottajalle ja työnantaja on vilpittömässä mielessä, ei harmaan talouden tunnusmerkistö tule täyteen. (Vasara 1997, 64–65.)

Havainnollistan seuraavan luettelon avulla tätä tunnusmerkistöä. Milloin kysymyksessä on harmaa talous tässä tapauksessa? Silloin, kun

- Työnantaja on sopinut työntekijöidensä kanssa, että heitä laskutetaan yksittäisinä yrittäjinä palkan sivukulujen maksamatta jättämiseksi
- Työnantaja-työntekijä -yritys on perustettu vilpillisessä mielessä pelkästään tarkoituksena kiertää veroja
- Laskujen perusteet on kirjoitettu virheellisesti eli laskutetaan muusta kuin tehdystä työstä ja työnantaja on tästä tietoinen. (Vasara 1997, 64.)

2.2 Veronkierto ja pimeät yrittäjätulot

Maailmassa on olemassa rehellisesti toimivia yrityksiä ja harmaan talouden piirissä toimivia pimeitä yrityksiä. Jälkimmäisen kategorian tunnusmerkistöön kuuluu, että yritys ei tee viranomaisille mitään ilmoituksia muun muassa arvonlisäverovelvollisuuden siirtymisestä eikä elinkeinotoiminnan aloittamisesta. Lisäksi yritys ei tee lakisääteistä veroilmoitusta ja pyrkii muutenkin välttämään kontakteja viranomaisiin. (Vasara 1997, 70.) Toisin sanoen kaikki lakisääteiset velvollisuudet lyödään tietten tahtoen laimin yritystä perustettaessa ja sen aloittaessa toimintansa.

Esimerkiksi henkilö A päättää perustaa pizzerian. Hän ei perusta pizzeriaa varten yritystä eli toiminimeä, avointa yhtiötä, kommandiittiyhtiötä eikä osakeyhtiötä. Hän ei tee pizzeriasta lakisääteistä merkintää kaupparekisteriin eikä tilitoimiston kanssa sopimusta kirjanpidon järjestämisestä puhumattakaan, että hän tekisi sen itse. Näin ollen koko yritys toimii pimeästi.

2.3 Ohimyynti

Ohimyyynnissä on kysymys siitä, ettei ostotapahtumaa kirjata kassaan ollenkaan, ja sen seurauksena arvonlisävero jää tilittämättä. Käteinen on yleensä ainoa maksuvaihtoehto, sillä suurimmassa osassa tapauksista korttimaksupäätteen väitetään olevan epäkunnossa. (Harmaa talous, musta tulevaisuus 2012.) Toisenlainen määritelmä ohimyyntille on, että siinä jätetään tarkoituksella ilmoittamatta valtiolle veronalaista tuloa. Majoitus- ja ravitsemisalalla nämä ilmoittamattomat tulot pitävät sisällään muun muassa alkoholin myynnin, pääsylipputulot, työntekijöiden ruokailumaksut ja tupakan myynnin. (Vasara 1997, 72.)

Tässä ohimyyntiä käsittelevässä luvussa lienee viisasta mainita vuoden 2013 alussa voimaanastuneet uudet arvonlisäverokannat. Yleinen arvonlisäverokanta on tällä hetkellä 24 prosenttia, kun taas ennen kaikkea ravitsemisalalla tärkeämpi verokanta on 14 prosenttia. (Verohallinto 2012.) Jälkimmäinen sisältää kaikki ravitsemusliikkeistä ostetut ateriapalvelut eli käytännössä ruoka-annokset. Kolmas ravintola-alaa koskettava arvonlisäverokanta on 10 prosenttia, jonka piiriin kuuluvat majoitustilan vuokrat ja esiintymistilaisuuksien pääsymaksut (Verohallinto 2012). Käytännössä näitä tilaisuuksia ovat esimerkiksi ravitsemusliikkeissä ta-

pahtuvat artistien ja bändien keikat. Yökerhojen pääsylippujen arvonlisävero kuuluu lisäksi tähän kymmeneen prosenttiin.

2.4 Sosiaalietuuksien väärinkäyttö

Yritystoiminnan käynnistämiseksi on olemassa yhteiskunnan suunnalta taloudellisia avustuksia, joiden tarkoituksena on tukea aloittavia tai jo toimintansa käynnistäneitä yrityksiä. Harmaan talouden näkökulmasta katsottuna näitä avustuksia voidaan käyttää väärin, jolloin yrittäjän tarkoituksena ei olekaan jatkuva yritystoiminta vaan pelkästään avustuksien virheellinen käyttäminen. Tulen tässä luvussa käymään läpi näitä kannusteita ennen kaikkea harmaan talouden kannalta katsottuna.

2.4.1 Pankkilainat

Pankit myöntävät lainoja sekä yksityis- että yritysasiakkaille. Majoitus- ja ravitsemisala on työvoimavaltainen, mutta myös taloudellisesti mittavien investointien ala, jolloin pankkilainojen merkitys yritystoiminnan rahoittamisessa korostuu osana vierasta pääomaa. Rahoituslaitokset eli muun muassa pankit asettavat lainoilleen niin kutsutun rahan hinnan eli koron, joka voi olla joko vaihtuva tai kiinteä. Vaihtuva korko koostuu asiakaskohtaisesta marginaalista ja viitekorosta eli käytännössä joko yhden, kolmen, kuuden tai 12 kuukauden välein noteerattuna Euriborista.

Pankkilainojen väärinkäyttö yritystoiminnassa on melko vähäistä, sillä pankki vaatii aina lainoilleen tukevat vakuudet. Yritys, joka ottaa pankkilainan tarkoituksenaan jättää sen kokonaan maksamatta, on täytynyt miettiä tarkasti, miten se asian hoitaa. 1990-luvun lama on aiheuttanut sen, että pankkilainoja on epärehellisille yrittäjille vaikeammin saatavilla. Toisin sanoen yrityksen toimintaedellytykset tutkitaan hyvin, jotta pankille ei jäisi perittäviä epävarmoja saamisia tai jopa luottotappioita. Yrityksellä täytyy siis olla edellytykset kannattavaan ja jatkuvaan liiketoimintaan sekä ennen kaikkea sen on toimittava vilpittömässä mielessä pankkilainan saamiseksi.

2.4.2 Finnveran lainat

Entinen Kehitysaluerahasto eli nykyinen Finnvera on vuonna 1971 perustettu valtion omistama erityisrahoitusyhtiö (Hoffren 1993, 355). Se rahoittaa pankkien tavoin myös majoitus- ja ravitsemisalan yrityksiä investointeihin tarkoitettuilla rahoitusratkaisulla. Koskien investointeja, lainoja on saatavilla pienlainana sekä investointi- ja käyttöpääomalinana (Finnvera 2013). Pankkien tavoin myös Finnvera tutkii yrityksen toimintaedellytykset ja ennen muuta sen taloudellisen tilanteen tarkasti, joten myös näiden lainojen väärinkäyttö on erittäin vaikeaa tai jopa mahdotonta. Yksittäistapauksia ilmenee silloin tällöin, mutta varsinaisia luottotappioaaltoja lienee nykyään olevan kovin vähän.

2.4.3 Starttiraha

Starttirahan perimmäisenä tarkoituksena on turvata yrittäjän toimeentulo yritystoiminnan alkuvaiheessa, ja sen ehdoton enimmäispituus on 18 kuukautta. Rahan saaminen ei tule kuitenkaan yrittäjälle aivan itsestään vaan ennen sen myöntämistä pitää tietyt edellytykset olla kunnossa. Näihin edellytyksiin kuuluvat, että yritystoiminta on henkilölle päätoimista, henkilöllä on sopivat valmiudet liiketoimintaan, yrittäjällä on mahdollisuus jatkuvaan ja kannattavaan liiketoimintaan eikä yritystoimintaa voi olla aloitettu ennen starttirahan myöntämistä. (TE-palvelut 2013.)

Pankkilainojen ja Finnveran myöntämien lainojen ohella starttirahaa ehkä käytetään eniten väärin. Pankit ja valtion omistama erityisrahoituslaitos kyllä huolehtivat siitä, ettei luottokelvottomalle henkilölle myönnetä luottoa, mutta miten on Työ- ja elinkeinotoimistossa asiaan laita? Kuten edellisessä kappaleessa tuli esille, ei tätäkään sosiaalietauttu saa perusteetta. Oikeasti yrittäjäksi ryhtyvät ja kannattavaan liiketoimintaan pyrkivät tulevat varmasti saamaan starttirahan, mutta ehkäpä etuuden myöntämisperusteista löytyy porsaanmentäviä reikiä. Millaiset henkilökohtaiset ominaisuudet vaaditaan starttirahan saamiseen? Miten mitataan valmiudet kannattavaan liiketoimintaan? Viimeksi mainittuun edellytykseen löytyy varmasti vastaus perusteellisesti laadituista kannattavuuslaskelmista, mutta henkilökohtaisia ominaisuuksia on lyhyesti vaikeaa mitata.

2.4.4 Työllistämistuki

Työllistämistuki on työvoimatoimiston työnantajalle maksama tuki, jonka tarkoituksena on työllistää työtön työnhakija. Tukea voidaan myöntää kuuden kuukauden ajanjaksosta jopa 10 kuukauteen ja tuen suuruus on työllistettävän työtehtävien vaativuudesta riippuen noin 400-800 euroa kuukaudessa. (Työllistämistuet työnantajalle, Työvoimatoimistot 2013.) Myös työllistämistukea käytettäneen väärin, mikä lienee alan ammattilaiselle suhteellisen helppoa.

2.5 Lyhyen elinkaaren yritykset

Sosiaalietuuksien väärinkäytöstä onkin luontevaa siirtyä käsittelemään lyhyen elinkaaren yrityksiä. Luvussa ”2.2. Veronkierto ja pimeät yrittäjätulot” kävinkin hieman läpi sellaista harmaaseen talouteen kuuluvaa toimintaa, jossa koko yritys toimii niin kutsutulla harmaalla vyöhykkeellä. Yleensä tällaiseen toimintaan kuuluu veronkierron lisäksi yrittäjille tarkoitettujen sosiaalietuuksien väärinkäyttö eli käytännössä otetaan kaikki mahdolliset etuudet käyttöön, vaikka ei ole edes aikomusta rakentaa pitkäaikaista liiketoimintaa.

Majoitus- ja ravitsemisalalla tyypillisiä lyhyen elinkaaren yrityksiä ovat ennen kaikkea ravintolat, joiden nimet vaihtuvat usein omistajan tai omistajien pysyessä samoina. Toisin sanoen yritys annetaan mennä vararikkoon eli konkurssiin ja liiketoimintaa tehneen yrityksen varallisuus sekä liiketoiminta siirretään uudelle yhtiölle (Vasara 1997, 74). Valaisen asiaa esimerkin avulla. Osakeyhtiö A meni konkurssiin, mutta ennen sitä Osakeyhtiö B sai pankkitililleen kaikki A Osakeyhtiön liiketoiminnan tulot. Ennen asettamista konkurssiin A Oy sai maksettavakseen kaikki liiketoiminnasta aiheutuneet kustannukset. (Vasara 1997, 75.)

3 HARMAAN TALOUDEN SEURAUKSET MAJOITUS- JA RAVITSEMISALALLA

Harmaasta taloudesta aiheutuu ravintola-alalla monia kielteisiä seurauksia, joissa peräti asiakkaan turvallisuus saattaa olla vaarassa. Rehellisesti ja vastuullisesti toimivilla yrityksillä on työturvallisuusasiat kunnossa, säännöllisesti päivitetty omavalvontasuunnitelma löytyy ja ennen kaikkea sitä noudatetaan sekä työntekijöiltä löytyy tarvittava osaaminen elintarvikkeiden ja alkoholin kanssa työskentelyyn. Tässä luvussa käsittelen harmaan talouden seurauksia ravintola-alalla asiakkaan, työntekijän ja yhteiskunnan näkökulmasta. Luku jakaantuu neljään eri aihealueeseen, joita ovat terveysriskit, puutteet työturvallisuudessa, valtion verotulojen menetykset ja työttömyyden paheneminen. Ensimmäinen aihealue käsittelee asiaa lähinnä asiakkaan kannalta katsottuna, toinen työntekijän silmin, kun taas kaksi viimeisintä lukua syventyy asiaan yhteiskunnan näkökulmasta.

3.1 Terveysriskit

Elintarvikelain perusteella elintarvikealan toimijan tulee laatia kirjallinen omavalvontasuunnitelma, mutta myös noudatettava sitä ja pidettävä kirjaa sen toteutumisesta. Omavalvontasuunnitelmaa on tarpeen tullen myös päivitettävä. (Finlex 2006.) Kirjallista omavalvontasuunnitelmaa ei laadita viranomaisia varten vaan elintarvikkeiden turvallisuuden takaamiseksi eli asiakkaita varten. Vastuullisesti toimivassa majoitus- ja ravitsemisalan yrityksessä on laadittu lakisääteinen **omavalvontasuunnitelma**, jota noudatetaan ja päivitetään säännöllisin väliajoin. Suunnitelma omavalvonnasta on ravintolassa helposti saatavilla ja kaikki elintarvikkeiden parissa työskentelevät ovat siihen tutustuneet. Myös uudet työntekijät ja harjoittelijat tutustutetaan siihen perehdytyksen yhteydessä.

Toinen elintarvikkeiden kanssa työskenteleviltä henkilöiltä vaadittava asiakirja on **hygieniaosaamistodistus eli hygieniapassi**. Työnantajan on huolehdittava, että kaikilta työntekijöiltä se löytyy, ja ennen kaikkea että tiedot ovat hallussa jokapäiväisessä työskentelyssä. Kuten jo aiemmin työssäni kirjoitin, harmaassa taloudessa toimivat yrittäjät välttivät viranomaiskontakteja. Muun muassa edellä mainitun syyn takia he eivät yleensä tee omavalvontasuunnitelmaa puhumattakaan siitä, että järjestäisivät työntekijöilleen hygieniaosaamiskoulutuksen tai edellyttäisivät työhönottotilaisuudessa hygieniapassia.

Keskeisenä elementtinä ravintola-alaan liittyy alkoholijuomien anniskelu, joka on luvanvaraista toimintaa aluehallintoviraston taholta. Sieltä tulee elinkeinonharjoittajan hakea lupa alkoholijuomien anniskelua varten, ja lupa voidaan myöntää toistaiseksi, määräajaksi tai tilapäisesti. **Anniskelulupa** on anniskelupaikka- ja elinkeinonharjoittajakohtainen. (Valvira 2013.) Anniskelulupaan liittyy läheisesti **anniskelupassi eli osaamistodistus alkoholijuomien kanssa työskentelystä**. Se vaaditaan jokaiselta, joka tarjoilee tai anniskelee alkoholijuomia elinkeinotoiminnassa.

On sanomattakin selvää, että ilman anniskelulupaa toimiva yritys muodostaa alalle terveysriskin. Alkoholijuomat eivät välttämättä ole säilytetty sääntöjen mukaisesti ja toisaalta ilman anniskelupassia toimiva työntekijä voi aiheuttaa asiakkaille vaaratilanteita väärinä alkoholin määrinä tai kerta-annoksina. Tällaisessa ravintolassa vieraileva asiakas ei voi turvallisesti mielin nauttia alkoholijuomaansa, kun todistettu alkoholijuomien osaaminen puuttuu työntekijöiden osalta.

3.2 Puutteet työturvallisuudessa

Harmaassa taloudessa toimivat yritykset ovat usein riskialttiita työturvallisuudessa tai paremminkin sen puuttuessa. Työympäristöriskit voivat olla fyysisiä, kemiallisia, biologisia, psykososiaalisia tai tapaturmariskejä työympäristössä. Keskityn tässä alaluvussa ennen kaikkea tapaturmariskeihin, koska ne ovat yleisiä majoitus- ja ravitsemisalalla. Niiden syyt voivat olla muiden muassa työntekijöiden ammattitaidottomuus, huono perehdytys, mutta myös puhtaasti kiire. Sesonkiaikana asiakkaita on paljon ja heitä kaikkia pitää pystyä palvelemaan tasavertaisesti, joten riskialttiita tilanteita syntyy puhtaasti kiireen seurauksena. (Turvallisesti työssäoppimassa hotelli-, ravintola- ja catering-alalla 2003.)

Selvää on sanomattakin, että harmaassa taloudessa toimiva yritys on riskialttiimpi työturvallisuusasioissa kuin rehellisesti toimiva yritys. Perehdytys on yleensä huonoa eikä työntekijöiden ammattitaitoonkaan aina kiinnitetä tarpeeksi huomiota, joten on ennustettavaa, että vaaratilanteita ja tapaturmia sattuu. Tässäkin suhteessa kannattaa siis jättää ne harmaan talouden yritykset omaan arvoonsa ja suosia yrityksiä, joissa työturvallisuusasioihin kiinnitetään oikeasti huomiota. Kysymyksessä voi olla jopa ihmishenki, jos esimerkiksi työturvallisuusasioiden laiminlyönnin seurauksena asiakas kokee vaikka ruokamyrkytyksen eikä selviydy siitä.

3.3 Valtion verotulojen menetykset

Niin kuin jo aiemmin lupasin, tulen tässä luvussa käsittelemään harmaata taloutta majoitus- ja ravitsemisalalla yhteiskunnan näkökulmasta. *Vuonna 2011 harmaan talouden arvo ravintolalalla oli noin 370 miljoonaa euroa* ja suunnilleen viidesosa alan rahavirrasta kulki kirjanpidon ulkopuolelta (Taloussanommat 2011). Matkailu-, majoitus-, ravintola- ja vapaa-ajan palvelualan yrittäjien sekä työntajien työmarkkinajärjestö MaRa ry on myös tutkinut harmaa taloutta toimialallaan. Vuonna 2009 tehdyn kyselytutkimuksen perusteella harmaan talouden osuus kokonaisuunnististä on kategorioittain seuraavanlainen:

- 20 % pikaruoka
- 12,5 % pääsyliput
- 10 % muu ruoka- ja kahvilamyyni sekä oluen myynti
- 7,25 % muu anniskelumyynti
- 5 % majoitusmyynti (TEM raportteja 2012.)

En ole aiemmin opinnäytetyössäni keskittynyt juurikaan majoitusalan harmaaseen talouteen ja syykin on selvä, kun tarkastelee yllä olevaa. Alan harmaan talouden osuus on vain viisi prosenttia, mutta pikaruokan osuus on jopa nelinkertainen majoitusalaan verrattuna. Jokainen prosentti ja euro on kuitenkin liikaa. Täytyy muistaa harmaaseen talouteen puuttuessa, että viranomaisten resurssit ovat rajalliset ja tässä tilanteessa on tärkeintä keskittää voimavarat oikein eli sinne missä suurin osa alan harmaasta taloudesta esiintyy. Käsittelem harmaan talouden torjuntakeinoja tuonnempana, mutta jo tässä vaiheessa lienee nerokasta todeta, että viranomaisten satunnaisia tarkastusiskuja kannattaa suunnata pikaruokaravintoloihin ja jonkin verran myös alkoholijuomia anniskeleviin ravintoloihin. Pääsylipullisia yleisötilaisuuksia-kaan ei saa jättää huomioimatta.

Toisesta näkökulmasta katsottuna jokainen harmaaseen talouteen menetetty veroeuro kostaantuu yhteiskunnalle. Toisin sanoen heikossa sosiaalis-ekonomisessa asemassa elävät ihmiset kuten toimeentulotukiasiakkaat, työttömät, opiskelijat ja yksinhuoltajat menettävät tulonsiirtojaan puhtaasti siitä syystä, koska valtio menettää verotulojaan harmaan talouden takia. Täytyy pitää mielessä, että tulonsiirtojen pienenemiseen on toki muitakin syitä kuin harmaa talous, mutta ei sen merkitystä voi vähätellä.

Jotta tämän luvun fokus ei häviä, valtiolle tulee vuotuiset 370 miljoonan euron tappiot harmaan talouden takia. Tämä lukema pitää sisällään tilittämättä jätetyt arvonlisäverot, jotka koostuvat ateriapalveluiden 14 prosentin, pääsylippujen 10 prosentin ja alkoholin 24 prosentin myynnistä. Suomen hallituksen toteuttaman poliisin hallintorakennemuutoksen kalenterivuositteiset säästöt tulevat olemaan sisäasiainministeri Päivi Räsänen mukaan arviolta 30 miljoonaa euroa, joten tuohon lukemaan suhteutettuna harmaan talouden arvo ravintola-alalla on yllättävän suuri.

3.4 Työttömyyden pieneneminen

Selvitin aiemmin opinnäytetyöni teoriaosuuden alussa pimeästi maksettuja palkkoja. Hyvämuistisimmat varmasti muistavat, että harmaan talouden vaikutuspiirissä toimivat yritykset jättävät palkan sivukulut maksamatta, jolloin työllistäminen on yrittäjän näkökulmasta taloudellisesti kannattavampaa. Uutena tietona mainittakoon, että palkka voitiin maksaa käteisenä viime vuoden loppuun asti, mutta ei enää pääsääntöisesti vuonna 2014, sillä lainmuutos hyväksyttiin eduskunnassa heinäkuussa 2013 (Työ- ja elinkeinoministeriö 2013).

Moni varmasti miettii, miksi tämän luvun otsikkona on ”Työttömyyden pieneneminen”, jos kerran harmaassa taloudessa toimiva yritys työllistää tehokkaammin kuin puhtaat jauhot pussissa toimiva yritys. Heti alkuun täytyy muistaa, että harmaan talouden yritys jättää palkan sivukulut maksamatta, mistä ensi alkuun aiheutuu kansantaloudelle monin mittarein mitattuna suuret taloudelliset tappiot. Kun asiaa tarkastelee puhtaasti työllistämisen näkökulmasta, harmaassa taloudessa toimiva ravintola työllistää yleensä vain sukulaisia ja tuttaviaan eikä tarjoa nuorille kesätöitä (Harmaa talous, musta tulevaisuus 2012). Selvää on, että nuorelle ensimmäisen kesätyöpaikan saaminen on tärkeää muiden muassa siitä syystä, että hänellä on mielekästä tekemistä kesäajaksi eikä nuori syrjäydy yhteiskunnasta. Myös ensimmäiset omin avuin tienatut palkkaeurot ovat tärkeitä eikä niidenkään merkitystä voi väheksyä.

4 HARMAAN TALOUDEN TORJUNTAKEINOJA MAJOITUS- JA RAVITSEMISALALLA

Tähän lukuun saakka opinnäytetyöni on käsitellyt teoriatietoa harmaasta taloudesta, mutta tässä luvussa on tullut aika siirtyä asiassa eteenpäin eli hahmottelemaan konkreettisia keinoja, joilla harmaata taloutta pystytään torjumaan majoitus- ja ravitsemisalalla. Neljäs luku jakaantuu kahdenlaisiin torjuntakeinoihin, joista ensin käsitelen *valtiovallan yhteiskunnallisia torjuntakeinoja* ja myöhemmin *yksittäisen kansalaisen torjuntakeinoja*. Tämä luku avaa samalla opinnäytteeni tulososion eli tulen tässä luvussa käsittelemään **kvalitatiivisen eli laadullisen** niin kutsutun pöytälaatikkotutkimukseni tulokset.

4.1 Valtiovallan yhteiskunnalliset torjuntakeinot

Jo ennakkoon oli selvillä, etten tee työtäni varten mitään erillistä kyselylomaketta yhteistyökumppaneille siitä syystä, koska tietoa on runsain mitoin saatavilla ilman erillistä tutkimusta. Ja kukapa harmaata taloutta harjoittava yritys sellaista kyselylomakkeen muodossa myöntäisi? Tosin myönnettäköön, että jonkinlaisen tutkimuksen olisin voinut tehdä vaikkapa yhteistyössä Poliisin ja Verohallinnon kanssa, mutta toisaalta samat tiedot olivat saatavilla myös Internetissä, joten miksi tuottaa päällekkäistä tutkimustietoa ja tuhata molemminpuolisia voimavaroja?

4.1.1 Valvonnan suuntaaminen oikein

Käsitteelin jo luvussa ”3.3 Valtion verotulojen menetykset” vähän viranomaisvalvonnan suuntaamista osana harmaan talouden torjumista ja tässä tulososion ensimmäisessä alaluvussa perehdyn asiaan tarkemmin. Kertauksena mainittakoon, että on siis tärkeää suunnata valvontaa sellaisiin paikkoihin, joissa suurin osa majoitus- ja ravitsemisalalan harmaasta taloudesta esiintyy. Luonnollisesti harmaan talouden toimijat ovat aina autonmitan edellä viranomaisia eikä tilanne tule siitä koskaan muuksi muuttumaan. Milloinkaan kaikkea alan harmaata taloutta ei saada kuriin, joten nollatoleranssi tämän asian suhteen ei tule ikinä toteutumaan.

Jotta opinnäytetyöni ei menisi pelkäksi omaksi pohdiskeluksi vielä tässä vaiheessa, lienee oivallista tuoda esille myös Keskusrikospoliisin määrittelemiä toimenpiteitä torjua harmaata taloutta ravintola-alalla. Valvonnan suuntaamisessa oikein, työkaluksi on nostettu lupa- ja valvontajärjestelmän kehittäminen. Suunnitelmallisuus on lisäksi tärkeää, sillä se lisää resursien tehokasta käyttöä valvonnassa. Riskianalyysien pohjalta valvontaa on helppo suunnata riskikohteisiin. (Keskusrikospoliisi 2011.)

4.1.2 Tiedonkulun kehittäminen viranomaisten välillä

Toisena keinona harmaan talouden torjumisessa on esitetty tiedonkulun kehittämistä eri viranomaisten välillä, mikä onkin loistava ehdotus. Nykylainsäädännön puitteissa viranomaisilla on varsin rajalliset mahdollisuudet saada tietoa toisilta viranomaisilta osana rikoksien ennaltaehkäisyä ja selvittämistä. Esimerkiksi törkeän pahoinpitelyn, surman, tapon tai jopa murhan valmistelu oli ennen vuotta 2014 sallittua, kunnes eduskunta hyväksyi vuonna 2013 muutoksen rikoslakiin. Kysymyksessä oleva lainmuutos ei liity sinänsä majoitus- ja ravitsemisalalan harmaaseen talouteen, mutta on mainio esimerkki siitä, miten lainsäädäntöä kehittämällä pystytään lisäämään viranomaisten toimintaedellytyksiä. Myös Keskusrikospoliisin teematilannekuva on sitä mieltä, että viranomaisten yhteistyö vähentää harmaan talouden ihmisten toimintaedellytyksiä, mutta lisäksi tervehdyttää markkinoita. Yhteistyössä on tärkeää laaja-alaisuus, selkeä työnjako ja tietojenvaihtoon liittyvä esteettömyys. (Keskusrikospoliisi 2011.)

4.1.3 Kuitinantopakko

Pääministeri Jyrki Kataisen johtaman hallituksen hallitusohjelmaan kirjattiin vuonna 2011 harmaan talouden torjuntaan liittyviä toimenpiteitä. Yksi niistä on kuitinantovelvollisuus, johon liittyvä lakiesitys annettiin eduskunnalle 28. maaliskuuta 2013 ja joka hyväksyttiin 18. kesäkuuta 2013. Käytännössä laki kuitinantovelvollisuudesta käteiskaupassa tarkoittaa sitä, että myyjällä elinkeinotoiminnassa on muutamaa poikkeusta lukuun ottamatta pakko antaa hyödykkeen ostajalle kuitti mikäli asiakas maksaa käteisellä tai siihen rinnastettavalla tavalla. Verohallinto, Poliisi ja aluehallintoviranomaiset vastaavat lain valvonnasta ja se tuli voimaan vuoden 2014 alussa. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2013.)

4.1.4 Tyyppihyväksytyt kassakoneet

Verohallinnon harmaan talouden selvitysyksikön tekemän selvityksen pohjalta Työ- ja elinkeinoministeriö tekee selonteon majoitus- ja ravitsemisalaan liittyvästä mahdollisuudesta säättää alalle tyyppihyväksytyt kassakoneet lain voimin sekä tällaisen lain soveltumisen alalle (Työ- ja elinkeinoministeriö 2013). Suomen valtionrajojen länsipuolella Ruotsissa on siirrytty vuoden 2010 alusta alkaen käyttämään tyyppihyväksytyjä kassarekisterilaitteita, mikä onkin lisännyt käteispainotteisten toimialojen verokertymää eli uudistus on ollut onnistunut. Ruotsin myönteinen esimerkki varmasti rohkaisee suomalaisia poliitikkoja tekemään myös Suomessa samanlaisen uudistuksen. Tyyppihyväksytyjen kassakoneiden etuja kun ovat muuttumattomien myyntitapahtumien rekisteröinti, helppous saada tietoja jälkitarkastusta varten ja mahdottomuus manipuloida myyntirekisteriä ilman merkinnän jäämistä rekisteriin, muuttaman edun mainitakseni. (Verohallinto 2013.)

4.1.5 Rikospelote

Jos valtiovalta ei olisi aikanaan puuttunut harmaaseen talouteen millään tavalla, olisi se antanut alan toimijoille merkin, että samaa toimintaa voi jatkaa ilman kiinnijäämisen riskiä. Nyt kun istuvankin Kokoomusjohtaisen valtioneuvoston hallitusohjelmaan kuuluu harmaan talouden torjuntaan liittyviä käytännönläheisiä toimenpiteitä, lisää se painetta epärehellisesti toimivien suuntaan. Jos jään kiinni, mitä siitä seuraa? Kannattaako jatkaa harmaan talouden vyöhykkeellä tapahtuvaa toimintaa, jos satunkin jäämään yllättäen kiinni itse teosta? Kuten jo aiemmin kirjoitin, harmaan talouden toimijat ovat ja tulevat aina olemaan autonmitan edellä viranomaisia. Hallitusohjelman toimenpiteet ja ennen kaikkea niiden mediassa saama huomio kuitenkin saavat varmasti ainakin osan harmaan talouden toimijoista miettimään toimintansa järkevyyttä. Osa sen sijasta ei varmastikaan tule miettimään mahdollista kiinnijäämistä vaan jatkavat toimintaansa entiseen malliin. Ne eivät siis opi koskaan. Niin tai näin, rikospelote on olemassa, mikä toivottavasti tulee tervehdyttämään markkinoita ja vähentämään valtion harmaasta taloudesta aiheutuvia taloudellisia tappioita.

4.1.6 Käteispalkkojen kieltäminen ja työaikaseurannan laajempi hyödyntäminen

Myös käteispalkkojen kieltäminen kuului istuvan hallituksen hallitusohjelmaan osana harmaan talouden torjuntaa. Asiassa onkin päästy eteenpäin, sillä 1. heinäkuuta 2013 eduskunta hyväksyi työsopimuslain muutoksen, jonka perusteella palkat on maksettava pääsääntöisesti työntekijän pankkitilille. Poikkeuksen muodostaa esimerkiksi tilanne, jossa työntekijällä ei ole pankkitiliä. (Työ- ja elinkeinoministeriö 2013.) Tällöin työnantajalla on oltava käteispalkanmaksusta todisteena työntekijän allekirjoittama kuitti tai vastaava muu selvitys (Finlex 2013).

Palkattomat ylityöt ovat myös osa harmaata taloutta. Kun ylityötä ei kirjata, palkat, verot ja eläkemaksut jäävät maksamatta (Finanssiala 2013). Hallitusohjelman harmaan talouden torjuntaan kuuluu, että vuoden 2013 aikana tehdään selvitys siitä, voidaanko työaikaseurantaa hyödyntää laajemmin harmaan talouden torjunnassa.

4.1.7 Tilajavastuulaki matkailu-, ravitsemis- ja talousalalle?

Laki tilajajan selvitysvastuusta ja vastuusta ulkopuolista työvoimaa käytettäessä eli tuttavallisemmin tilajavastuulaki tarkoittaa sitä, että työn tilaaja tekee selvityksen, onko sopimuskumppani huolehtinut lainmukaisista velvoitteistaan. Näitä velvoitteita ovat muun muassa merkinnät ennakkoperintärekisteriin, työnantajarekisteriin ja arvonlisäverovelvollisten rekisteriin, kaupparekisteriote, todistus verojen maksamisesta sekä selvitys työhön sovellettavasta työehtosopimuksesta. (Tilajavastuu.fi 2007.) Rakennusalalla tilajavastuulaki on ollut voimassa jo vuodesta 2007 ja laki on voimakkaasti tulossa myös matkailu- ravitsemis- ja talousalalle. Esimerkiksi Työ- ja elinkeinoministeriön työryhmä julkaisi vuonna 2011 mietinnön, jossa ehdotettiin tilajavastuulain soveltamista itsenäisiin työnsuorittajiin majoitus- ja ravitsemisalalla. Lain soveltamisesta myös tälle alalle päätettäneen nykyisen hallituksen aikana eli viimeistään vuonna 2015.

4.2 Yksittäisen kansalaisen torjuntakeinot

Ennen kun aloin kirjoittaa tätä opinnäytetyötä, ensimmäisiä tietolähteitä tulevaan aiheeseen oli Harmaa talous, musta tulevaisuus –Internet sivusto. Löysin sieltä tarvittavan perusrungon työlleni ja uutta ajattelemisen aihetta. Silloin kun suunnittelin opinnäytteeni sisällysluetteloa,

päätin lisätä siihen tällaisen hieman käytännönläheisemmän alaluvun, jotta työstäni ei olisi tullut liian teoriapainotteinen. Tässä luvussa tulen siis antamaan muutaman aiemmin mainitulta sivustolta löytämän neuvon, joilla jokainen kansalainen pystyy omalta osaltaan torjumaan harmaata taloutta majoitus- ja ravitsemisalalla.

4.2.1 Kuitin pyytäminen

Yksi rehellisesti toimivan yrityksen tunnusmerkistöön kuuluva asia on se, että ostotapahtuman jälkeen asiakas saa halutessaan kuitin lähempää tarkastelua varten. Lain mukaan toimiva yritys antaa asiakkaalle kuitin, josta selviää muun muassa tilitettävän arvonlisäveron määrä ja prosentuaalinen osuus eli 24 prosenttia, 14 prosenttia tai 10 prosenttia. Yritys, joka tulostaa kuitin tarvittaessa ja siihen on eritelty arvonlisävero, toimii suurella todennäköisyydellä lain mukaisesti. Sen sijaan yritys, joka jättää kuitin tulostamatta vedoten vaikkapa siihen, että kuitintulostuspaperi on loppunut tai tulostinlaite on rikki, toimii todennäköisimmin harmaassa taloudessa. Olitpa majoittumassa hotelliin, tilaamassa noutopizzaa, syömässä ravintolailallista tai tilaamassa alkoholijuomaa, *muista pyytää ostotapahtuman jälkeen kuitti!* (Harmaa talous, musta tulevaisuus 2012.)

4.2.2 Sellaisen yrityksen välttäminen jonka nimi tai omistajat vaihtuvat usein

Teoriaosuuden luku ”2.5 Lyhyen elinkaaren yritykset” vähän jo pohjusti tätä alalukua eli kansalaisen kannattaa välttää sellaista yritystä, jonka toimipaikka pysyy samana, mutta nimi tai omistajat vaihtuvat useasti. Omistajien vaihtuvuutta on kansalaisen vaikeampi selvittää ellei jostain kumman syystä halua perehtyä asiaan syvällisemmin, mutta yrityksen nimen vaihtamista on sen sijasta helpompi pitää silmällä. Yleensä tällaiseen yrityksen nimen tai omistajien vaihtamiseen liittyy veroedun hakeminen ja sosiaalietuuksien hyödyntäminen tai toinen edellä mainituista. Käsittelin tarkemmin sosiaalietuuksien väärinkäyttöä jo aiemmin, joten en käy sitä enää läpi sen syvällisemmin tässä yhteydessä. *Kehotan suosimaan yrityksiä, jotka eivät vaihda nimeään jatkuvasti!* (Harmaa talous, musta tulevaisuus 2012.)

4.2.3 Hinnan tarkkailu

Miksi hintaa pitää tarkkailla? Siitä yksinkertaisesta syystä, että halpa hinta on yleisesti ottaen majoitus- ja ravitsemisalalla synonyymi sanoille harmaa talous. Kun arvonlisävero jätetään tilittämättä, hyödyke voidaan hinnoitella halvemmaksi. Käsittelin aiemmassa pääluvussa kohdassa ”3.4 Työttömyyden paheneminen” niitä seurauksia, joita harmaan talouden tukeminen varsinkin pienituloisille aiheuttaa, joten en enää toistamiseen käsittele niitä. *Eli tarkkaile hintaa äläkä suosi kaikista halvinta vaihtoehtoa!* (Harmaa talous, musta tulevaisuus 2012.)

5 POHDINTA

Kun aloin suunnitella opinnäytetyötäni, eräs suurimmista haasteista oli vähäinen kirjallisten lähteiden lukumäärä. Työn edistymisen aikana varsinkin sähköisiä lähteitä alkoi löytyä, kun taas kirjallisia lähteitä on näin työn loppuvaiheessakin edelleen vähän. Edellä mainittu kertoo aiheen ajankohtaisuudesta.

Kuten edellisessä majoitus- ja ravitsemisalun harmaan talouden torjuntaa käsittelevässä pääluvussa toin esille, Suomen nykyisen hallituksen hallitusohjelmaan kuuluu monia harmaan talouden torjuntaan liittyviä käytännön toimenpiteitä. Majoitus- ja ravitsemisalun harmaan talouden arvo on jo aiemmin työssäni mainittu noin 370 miljoonaa euroa, joten on hienoa, että myös hallitus on omilla toimillaan ryhtynyt torjumaan alan harmaata taloutta. Ainakin teoriassa nuo käytännön torjuntakeinot vaikuttavat toimivilta, mutta vain tulevaisuus näyttää, vaikuttavatko ne alan harmaaseen talouteen poliittisten päättäjien toivomalla tavalla.

Harmaasta taloudesta ja ennen kaikkea sen torjunnasta puhuttaessa on syytä muistaa, että torjunta ei ole pelkästään valtiovallan vaan myös jokaisen kuluttajan vastuulla. Jokainen yksittäinen kansalainen voi torjua harmaata taloutta muun muassa tämän opinnäytetyön luvussa 4.2 mainituilla vinkeillä. Tässä vaiheessa saattaa herätä kysymys, miksi pitää ostaa se kalliimpi ja pienempi pizza sieltä lain mukaan toimivasta pizzeriasta eikä halvempi ja suurempi vaihtoehto? Kuten jo aiemmin työssäni totesin, harmaa talous pienentää valtion verotuloja ja sitä kautta heikentää esimerkiksi valtion mahdollisuuksia maksaa tulonsiirtoja pienituloisille. Muiden muassa edellä mainitun syyn takia harmaata taloutta ei kannata tukea millään tavalla vaan jokaisen kannattaa oman elämänsä pienillä valinnoilla pyrkiä sitä torjumaan. Se maksaa kyllä itsensä moninkertaisesti takaisin tulevaisuudessa.

5.1 Arvioinnit

Ammattikorkeakoulun opinnäytetyön pohdintaan kuuluu omien mielipiteiden esiintuonnin lisäksi arviointi, joka pitää sisällään opinnäytetyöprosessin, oman onnistumisen ja tutkimuksen arvioinnin. Tässä kohtaa on siis aika tehdä yhteenvetoa siitä, miten opinnäytetyö on kokonaisuudessaan onnistunut opinnäytetyön kirjoittajan näkökulmasta.

Arviointi siis jakaantuu moneen osaan, joita käsittelen seuraavassa.

5.1.1 Opinnäytetyöprosessin arviointi

Opinnäytetyöprosessin alkuvaiheessa oli selvää, ettei harmaasta taloudesta majoitus- ja ravitsemisalalla ole aiemmin kirjoitettu opinnäytetöitä, joten opinnäytetyöni on tässä suhteessa uusi ja ainutlaatuinen alallaan. Edellä mainittu on sekä hyvä että huono asia. Hyvää ainutkertaisessa opinnäytetyössäni on se, että en voi verrata työtäni mihinkään aikaisemmin kirjoitettuun opinnäytteeseen vaan voin käyttää luovuuttani ja tehdä työstäni juuri itseni näköisen. Huonon puolen taas muodostaa se, että en pystynyt hyödyntämään tälle alalle tästä aiheesta kirjoitettuja töitä sillä, kuten todettua, niitä ei ennen tämän työn kirjoittamista ollut.

Joka tapauksessa opinnäytetyöprosessi eteni aikataulussaan, sillä olin laittanut näytteelleni viimeiseksi takarajaksi valmistua joulukuussa 2013 ja silloin työni oli käytännössä valmis. Perfektionistisena opiskelijana halusin kuitenkin vielä muokata ja viimeistellä työni huolella, joten sen takia julkaisu siirtyi muutamalla kuukaudella. Voisi sittenkin todeta, että aikataulussa ei pysytty, mutta kumpi on tärkeämpää, pitää jääräpäisesti kiinni sovitusta aikataulusta ja julkaista keho ja viimeistelemätön työ vai tehdä työstä ajan kanssa mahdollisimman täydellinen? Niin tai näin, oppimisprosessi tiedonhaun sekä kirjoittamisen aikana on ollut valtava. Alussa ennen kuin olin suunnitellut työni sisällysluettelon valmiiksi, koko työ tuntui todella pirstaloituneelta. Tällä tarkoitan sitä, että tietoa oli Internetissä todella runsaasti saatavilla, mutta juuri runsaan tietomäärän takia oli vaikeaa jäsenöidä tekstiä sisällysluettelon muotoon. Asiassa minua auttoi kuitenkin se, että keräsin tärkeitä asioita paperille ja päivitin sisällysluetteloa sitä mukaa, kun uutta tietoa löytyi. Työn runkopalkkina toimiva sisällysluettelo ei siis syntynyt yhdessä yössä vaan oli pidemmän ajankohdan muokkaamisen tulos.

5.1.2 Oman onnistumisen arviointi

Opinnäytetyöprosessin arviointiin liittyy olennaisesti oman onnistumisen arviointi. Miten onnistuin työssäni? Mitkä olivat ne asiat, jotka onnistuivat hyvin? Mitä tekisin toisin? Noihin muutamaan mainittuun kysymykseen on pyrkimyksenä löytää vastaus seuraavissa kappaleissa.

Kun pitkän aikaa tekee töitä saman aiheen kimpussa, tulee helposti niin sanotusti sokeaksi oman tekemisen suhteen. Onko tämä asia hyvä tuoda esille vai ei? Miten tämä asia kannattaisi ilmaista? Opinnäytetyöprosessin onnistumisen kannalta onkin äärimmäisen tärkeää luetuttaa tekstiään muilla ihmisillä, jotta saa palautetta ja korjausehdotuksia. Ulkopuoliset näkevät työssä usein sellaisia asioita, joita itse ei ole tullut ajatelleeksikaan. Omassa työssään sokeaksi tulemisen takia on mielestäni äärimmäisen vaikeaa arvioida, miten itse on onnistunut opinnäytetyössään.

Jo suunnitteluvaiheessa pyrin löytämään työhöni kaiken olennaisen tiedon ja jättämään epäolennaisuudet omaan arvoonsa eli pois varsinaisesta työstä. Pyrin tekemään sisällysluettelosta kattavan, mutta samalla myös johdonmukaisesti etenevän. Sellaisen, jossa se varsinainen asia ja työn sinkinluja ydin tulee vasta opinnäytetyön loppupuolella. Eräitä opinnäytetyössäni onnistuneita asioita onkin juuri mielestäni työn rakenne, sen johdonmukaisuus ja kattavuus. Työssä on mainittu olennaiset asiat aiheeseen liittyen eikä työ ole ainakaan liian laaja. Toisaalta työn suppeus voi olla myös huono asia, jos kaikkia työhön olennaisesti liittyviä asioita ei olekaan käsitelty.

5.1.3 Tutkimuksen onnistumisen arviointi

Koska en tehnyt työhöni kyselytutkimusta esimerkiksi palautelomakkeen muodossa vaan niin sanotun pöytälaatikkotutkimuksen, poikkeaa myös tutkimuksen arviointi tavallisemmas-ta ammattikorkeakoulun tutkimuksen arvioinnista. Jotta tutkimuksen onnistumista ja sen luotettavuutta voidaan arvioida, lienee syytä palauttaa mieliin, mitkä olivat tutkimukseni lähtökohdat. Asetin opinnäytetyöprosessin alussa tutkimusongelmaksi sen, miten harmaata taloutta pystytään torjumaan majoitus- ja ravitsemisalalla. Perustelin ongelmaa sillä, että valittu tutkimusongelma on tarpeeksi suppea, jotta työstä ei tule liian laaja.

Rakenteellisesti opinnäytetyöni tutkimustulokset esitellään neljännessä pääluvussa, joka siis käsittelee harmaan talouden torjuntakeinoja majoitus- ja ravitsemisalalla. Suurin osa torjuntakeinoista on Suomen hallituksen ajamia uudistuksia lainsäädäntöön, joten mitään uutta ja ihmeellistä tutkimustulokset eivät tuo esille. Jotakin aiheen ajankohtaisuudesta kertoo sekin, että lainmuutokset ovat vasta valmisteluvaiheessa ja saanevat lopullisen muotonsa vasta vuonna 2014 tai myöhemmin.

Pöytälaatikkotutkimuksen onnistumisen arvioinnissa on keskeistä, ovatko käytetyt lähteet olleet luotettavia. Olen käyttänyt työssäni vain luotettavia lähteitä kuten Verohallinnon ja ministeriöiden Internet-sivuja, joten tältä osin tutkimus on luotettava. Se tuo esille uusia ja innovatiivisia asioita, joilla harmaata taloutta pystytään torjumaan. Tavoitteena on tietenkin, ettei valtio tulevaisuudessa menettäisi niin valtavasti euroja harmaan talouden toimijoiden takia.

Pienenä kritiikkinä voisi mainita sen, ovatko tutkimustulokset liian yksipuoliset, koska lähteenä on käytetty pääosin pelkästään Suomen hallituksen ajamia lakiuudistuksia. Sitäkin voi kritisoida, ovatko uudistukset tehokkaita harmaan talouden torjunnassa vai pelkkää politiikkojen äänenkalastelua tulevia vaaleja varten? Vain aika näyttää, millainen vaikutus lainmuutoksilla on harmaan talouden torjuntaan majoitus- ja ravitsemisalalla. On kuitenkin hyvä asia, että jotakin on tehty eikä olla jääty vain toimeettomana asiaa ihmettelemään.

5.1.4 Työn merkitys laajemmassa mittakaavassa

Koska opinnäytetyössäni ei ole toimeksiantajaa, tutkimus on pöytälaatikkotutkimus ja käytännössä kaikki tutkimustulokset ovat tulevia lainmuutoksia eikä omia johtopäätöksiä, ei työlläni ole suurta merkitystä laajemmassa mittakaavassa. On kuitenkin mainiota, että olen tutkinut majoitus- ja ravitsemisalalla harmaata taloutta opinnäytetyön muodossa, jotta saadaan julkaistua hiukan erilainen opinnäytetyö niiden iänikuisten asiakastytyväisyyskyselyiden rinnalle ja keskustelua aiheesta aikaan. Ehkä työni inspiroi jotakin tulevaa restonomiopiskelijaa käsittelemään aihepiiriä jostakin toisesta näkökulmasta ja todella tekemään jonkinlaisen kyselyn harmaan talouden kanssa toimiville viranomaisille.

5.2 Loppupäätelmät

Kirjoitin opinnäytetyön harmaasta taloudesta majoitus- ja ravitsemisalalla. Vaikka työni tutkimusongelmana on, miten harmaata taloutta pystytään torjumaan tällä alalla, työn pääosio on saada kuvaus majoitus- ja ravitsemisalalla harmaasta taloudesta. Täten työ onkin enemmän teoriaan painottuva opinnäytetyö, jossa tutkimustuloksilla ei ole niin suurta merkitystä kuin esimerkiksi jollekin toimeksiantajalle tehtävässä opinnäytteessä.

Harmaa talous esiintyy majoitus- ja ravitsemisalalla monissa eri muodoissa. Pimeästi maksetut palkat, veronkierto, pimeät yrittäjätulot, ohimyynti, sosiaalietuuksien väärinkäyttö ja lyhyen elinkaaren yritykset ovat tyypillisimpiä harmaan talouden esiintymismuotoja ravintolalalla. Noita asioita käsittelin työni alkuosassa. Seuraavaksi toin työssäni esille harmaasta taloudesta aiheutuvia seurauksia, joita ovat terveystriskit, puutteet työturvallisuudessa, valtion verotulojen menetykset ja työttömyyden paheneminen. Tutkimusongelmaan tuli vastauksia työn loppupuolella ja niitä olivat valvonnan suuntaaminen oikein, tiedonkulun kehittäminen viranomaisten välillä, kuitinantopakko, tyyppihyväksytyt kassakoneet, rikospelote, käteispalkkojen kieltäminen, työaikaseurannan laajempi hyödyntäminen sekä pohdintaa mahdollisuudesta säätää tilaajavastuulaki matkailu-, ravitsemis- ja talousalalle.

Arvo harmaalla taloudella majoitus- ja ravitsemisalalla on noin 400 miljoonaa euroa, joten aivan pienestä rahavirrasta ei ole kysymys. Lisäksi on arvioitu, että noin joka viides alalla kulkeva euro on harmaata taloutta. On sanomattakin selvää, että kun näin suuria summia jää pois valtion verotuloista, myös valtaapitävät kiinnostuvat asiasta. Istuva Kokoomusjohteinen hallitus onkin tehnyt historiallisia harmaata taloutta torjuvia lainmuutoksia, joita Suomen poliittisessa historiassa ei ole ennen nähty. Esimerkiksi kuitinantopakko ja käteispalkkojen kieltäminen astuivat voimaan vuoden 2014 alusta. Selvitysasteella ovat tyyppihyväksytyjen kassakoneiden käyttöönotto ja työaikaseurannan laajempi hyödyntäminen eli käytännössä tarkoituksena lopettaa laittomat ylityöt, jotka ovat osa harmaata taloutta. Myös tilaajavastuulain soveltamisesta matkailu-, ravitsemis- ja talousalalle tehdään tärkeää selvitystyötä, joka johtanee lain voimaantulomiseen myös tälle alalle.

Kaikki edellisessä kappaleessa mainitut harmaan talouden torjuntakeinot ovat oikeansuuntaisia, mutta täytyy muistaa, että taistelu harmaata taloutta vastaan on vasta alkamassa. Tässä tilanteessa ei missään nimessä saa tuudittautua siihen, että jo tehdyt lainmuutokset ratkaisevat ongelman harmaasta taloudesta vaan täytyy tarkkailla uudistusten välillisiä ja välittömiä vaikutuksia sekä tehdä sen jälkeen uusia päätöksiä jatkotoimenpiteistä. Ilman sen kummempaa politikointia, nykyinen hallitus jättää seuraavalla hallitukselle hyvän perinnön ja lähtökohdat taisteluun harmaata taloutta vastaan. On vuoden 2015 eduskuntavaalien jälkeen muodostettavasta hallituksesta kiinni, miten hyvin se tähän haasteeseen vastaa. Onnistuuko se kehittämään uusia torjuntakeinoja ja seuraamaan tehokkaasti niiden vaikutuksia vai jääkö harmaan talouden torjunta tältä hallitukselta unohduksiin? Viranomaiset, yhteistyötahot ja majoitus- ja ravitsemisalalan toimijat toivovat tietysti, että valtiovalta osaltaan osallistuu talkoisiin harmaan

talouden torjumiseksi, jotta se ei jää pelkästään alan toimijoiden vastuulle. Poliittiset päättäjät säättävät elinkeinoelämän kanssa yhteistyössä mahdollisimman toimivat aihetta koskettavat lait, joiden tarkoituksena on vaikeuttaa ja estää harmaassa taloudessa toimivien arkea.

Harmaan talouden torjuntakeinoista mikään ei nouse yli muiden ja ole muita tärkeämpi vaan jokainen on lähestulkoon yhtä tärkeä. Kokonaisuus on osiensa summa. Kuitinantopakko ja tyyppihyväksytyt kassakoneet ovat teknisiä torjuntakeinoja, kun taas valvonnan suuntaaminen oikein ja tiedonkulun kehittäminen viranomaisten välillä ovat käytännönläheisempiä keinoja torjua harmaata taloutta. Myös rikospelote kannattaa nostaa esille, sillä se on ehkä tehokkain harmaan talouden torjuntakeino.

LÄHTEET

Finanssiala. Palkattomat ylityöt osa harmaata taloutta. Saatavilla: <http://ytnfinanssiala.fi/26> (luettu 14.7.2013)

Finlex. Elintarvikelaki. Saatavilla: [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060023?search\[type\]=pika&search\[pika\]=elintarvikkeet](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060023?search[type]=pika&search[pika]=elintarvikkeet) (luettu 5.6.2013)

Finlex. Työsopimuslaki. Saatavilla: [http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20010055?search\[type\]=pika&search\[pika\]=ty%C3%B6sopimuslaki](http://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2001/20010055?search[type]=pika&search[pika]=ty%C3%B6sopimuslaki) (luettu 14.7.2013)

Finnvera. Investoinnit. Saatavilla: <http://www.finnvera.fi/Liiketoiminnan-aloittaminen/Liiketoiminnan-aloittamisen-rahoitustarpeita/Investoinnit> (luettu 4.6.2013)

Harmaa talous, musta tulevaisuus. Harmaa talous ravintola-alalla. Saatavilla: http://www.mustatulevaisuus.fi/ilmiot/ravintola_ala/ (luettu 2.6.2013)

Harmaa talous, musta tulevaisuus. Kampanjainfo. Saatavilla: <http://www.mustatulevaisuus.fi/fi/info> (luettu 6.11.2013)

Hoffren, S. 1993. Pienyrityksen käsikirja. Jyväskylä. Yrityksen tietokirjat Oy.

Keskusrikospoliisi. Yrityksiin kohdistuvan ja niitä hyödyntävän rikollisuuden teematilannekuva 2011: ravintola-ala. Saatavilla: [http://www.poliisi.fi/poliisi/krp/home.nsf/files/09EF824EA76E1938C2257877002CD4CB/\\$file/Teematilannekuva_kev%C3%A4t2011_%2020110411.pdf](http://www.poliisi.fi/poliisi/krp/home.nsf/files/09EF824EA76E1938C2257877002CD4CB/$file/Teematilannekuva_kev%C3%A4t2011_%2020110411.pdf) (luettu 9.7.2013)

Taloussanomat. Halvat hinnat ja huonot palkat yleistyneet kebab-pizzerioissa. Saatavilla: <http://www.taloussanomat.fi/kansantalous/2011/04/19/halvat-hinnat-ja-huonot-palkat-yleistyneet-kebab-pizzerioissa/20115556/12> (luettu 10.6.2013)

TE-palvelut. Starttiraha – aloittavan yrittäjän tuki. Saatavilla: http://www.mol.fi/mol/fi/04_yrittaminen/05_starttiraha/ (luettu 4.6.2013)

Tilaajavastuu.fi. Mikä on tilaajavastuulaki? Saatavilla: <https://www.tilaajavastuu.fi/tilaajavastuulaki> (luettu 14.7.2013)

Tomperi, S. 2004. Käytännön kirjanpito. Helsinki. Edita.

Turvallisesti työssäoppimassa hotelli-, ravintola- ja catering-alalla. Saatavilla: http://www.oph.fi/download/49234_tyossaoppimisen_tyosuojelu_catering.pdf (luettu 29.10.2013)

Työ- ja elinkeinoministeriö. Harmaan talouden torjunta. Saatavilla: <http://www.tem.fi/harmaatalous> (luettu 23.3.2014)

Työ- ja elinkeinoministeriö. Harmaa talous ja yritysten hallinnollinen taakka majoitus- ja ravitsemisalalla – työryhmän loppuraportti. Saatavilla: http://www.tem.fi/files/31809/TEMrap_3_2012.pdf (luettu 10.6.2013)

Työ- ja elinkeinoministeriö. Kuitinantovelvollisuus kirjataan lakiin. Saatavilla: http://www.tem.fi/ajankohtaista/vireilla/strategiset_ohjelmat_ja_karkihankkeet/harmaan_talouden_torjunta/kuitinantovelvollisuus (luettu 9.7.2013)

Työllistämistuet työnantajalle, Työvoimatoimistot. Saatavilla: <http://www2.te-keskus.fi/new/pk-info/tyt-01.htm> (luettu 6.6.2013)

Valtiovarainministeriö. Taustamuistioita ja esityksiä. Harmaa talous – ilmiö, rakenteet, vaikutukset ja torjunta. Saatavilla: http://www.vm.fi/vm/fi/05_hankkeet/05_muita_hankkeita/012_veroryhma/06_esitysaineisto/harmaa_talous_Walden_15112010_muistio.pdf (luettu 3.5.2013)

Valvira. Anniskelu. Saatavilla: http://www.valvira.fi/ohjaus_ja_valvonta/alkoholi/anniskelu (luettu 6.6.2013)

Vasara, P. 1997. Harmaan talouden tarkastusiskut, verotarkastuksen keinot harmaan talouden torjunnassa. Helsinki. Hakapaino.

Verohallinto. Arvonlisäverokantojen muutos 1.1.2013. Saatavilla: http://www.vero.fi/fi-FI/Syventavat_veroohjeet/Arvonlisaverotus/Arvonlisaverokantojen_muutos_112013%2825811%29 (luettu 2.6.2013)

Verohallinto. Harmaan talouden määritelmä. Saatavilla: http://www.vero.fi/fi-FI/Tietoa_Verohallinnosta/Harmaan_talouden_maaritelma%2814464%29 (luettu 3.5.2013)

Verohallinto. Kassalaitteet ja tulonsalaukset. Saatavilla: www.vero.fi/download/noname/%7BBC627F9C-5BE7-4B06-A3C6-35F475EAE910%7D/8561 (luettu 11.7.2013)

Verohallinto. Luontoisedut. Saatavilla: http://www.vero.fi/fi-FI/Syventavat_veroohjeet/Elinkeinoverotus/Luontoisedut%289980%29#Luontoisedun%20k%C3%A4site (luettu 4.6.2013)